

A General Review of Intervention Programs for Adolescents¹

Mustafa TÜRKMEN²

Figen ÇOK³

Neslihan G. KARAMAN⁴

Hülya ERCAN⁵

ABSTRACT. Based on literature review, this paper attempts to present programs supporting general development and also programs for intervening various risky issues treating adolescents. It has proposed that since 1970's intervention programs for adolescents changed. Specifically in recent programs, positive characteristics of adolescents and development of resiliency were focused. Intervention programs may include certain environmental regulations and coping with disasters. Certain intervention programs target the whole group in general whereas some require only risky adolescents in a certain issue. Together with the popularity of evidence based approach to intervention programs, the interest for evaluating programs on concrete measures have raised among researchers. In this paper, various intervention programs and information regarding the content and procedure are presented. Literature review showed that intervention programs must take form from viewpoint of adolescents, consider the concepts risk vulnerable and risk resilient, focus on positive behaviors and use the experimental designs include follow up studies.

Key Words: Intervention, Adolescents, Intervention programs

¹ This study is produced from the 106K332 coded project supported by TÜBİTAK

² Ress.Assist. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Education, musdevturkmen1@hotmail.com

³ Prof. Dr. TED University Faculty, of Education, figen.cok@gmail.com

⁴ Assist. Prof. Dr., Başkent University, Faculty of Education, neslihanguney@gmail.com

⁵ Assist. Prof. Dr., Cumhuriyet University, Faculty of Education, huyla.ekin@gmail.com

SUMMARY

Purpose and Significance: Interventions mainly target change for negative events or potentially negative consequences on individuals which are studies of various disciplines. Based on literature review, this paper attempts to present intervention programs supporting general development of adolescents and also programs which intervene various risky issues treating young people. It is known that today's world carry a lot of risks for young people such as HIV/AIDS, mental health problems, early sexual experimentation, prostitution, pornography, use of substances etc. Currently there are programs for promoting academic performance, promoting mathematics, promoting writing ability etc. On the other hand some of the interventions deal with decreasing or stopping certain problems such as early age drinking, bullying at schools, truancy, obesity, prevention of depression and suicide, use of substances, prevention of early and or risky sexual behavior. Certain programs are planned for promoting general wellness or healthy development of adolescents and some are informative in nature on various issues such as traffic, various risks, STD's etc. Thus intervention programs are varied and very rich for adolescents. Specifically in recent programs, positive characteristics of adolescents and development of resiliency were focused with the rise of Positive Youth Development (PYD) perspective. The aim of this paper is, to present programs supporting general development and also programs for intervening various risky issues treating adolescents.

Method: In this study, literature review method was used. In this context, subject areas of intervention programs, positive youth development approach, environmental regulation of programs, evaluation of intervention programs, evidence-informed intervention programs, some examples of intervention programs and the programs conducted in Turkey were evaluated. In this paper, various intervention programs and information regarding the content and procedure were presented.

Results: Intervention programs may include certain environmental regulations to make change and to provide better and positive development of adolescents and these programs also aim helping young people for coping with disasters. The subjects of interventions are also varied. The question of who are being intervened is important. In the literature, there are certain intervention programs which target the whole group in general whereas some programs require only risky adolescents in a certain issue. In the last few decades, together with the popularity of evidence based approach to

intervention programs, the interest for evaluating programs on concrete measures have risen among researchers.

Discussion and Conclusions: In Turkey although there are various intervention programs reported they are limited in terms of subjects studied and also in terms of reaching adolescents in number. In the future studies evaluation of intervention programs in Turkey currently, is found useful. On the other hand, intervention studies covering wider adolescent populations are hoped.

Ergenlere Yönelik Müdahale Programlarına Genel Bir Bakış¹

Mustafa TÜRKMEN²

Figen ÇOK³

Neslihan G. KARAMAN⁴

Hülya ERCAN⁵

ÖZ. Alanyazın taramasına dayalı olarak gerçekleşen bu derlemede ergen yaş grubuna yönelik olarak genel gelişimi desteklemeyi hedefleyen programların yanı sıra çeşitli ergen grupları için risk oluşturabilecek konulara yönelik çalışmalar da ele alınmıştır. 1970'lerden bu yana ergenlere yönelik müdahale çalışmalarının değişim gösterdiği ileri sürülmektedir. Özellikle daha yeni programlarda ergenlerin olumlu özelliklerini ve yılmazlığın geliştirilmesinin önemi üzerinde durulmaktadır. Müdahale programları bazı çevresel düzenlemeleri ve felaketler karşısında başa çıkma çabalarını da içerebilmektedir. Bazı müdahale programları tüm gruba yönelikken, bazıları yalnızca riskli olanların taranmasını gerektirmektedir. Kanıt temelli program anlayışı ile birlikte program sonuçlarının somut değerlendirilmesine yönelik ilgi artmıştır. Geniş çaplı yürütülen çeşitli müdahale programları tanıtılmakta ve içerik ve sürece ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Alanyazın taraması, müdahale programlarının ergen bakış açısıyla şekillenmesi, riske yatkınlık ve riske direnme gücü kavramları üzerinde durması, programların olumsuz davranış odaklı olmaması ve kullanılan deneysel desenlerin izleme çalışmasını da barındırması gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Müdahale, Ergenler, Müdahale Programları

¹ Bu çalışma TÜBİTAK desteğiyle gerçekleştirilen 106K332 numaralı projeden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, musdevturkmen1@hotmail.com

³ Prof. Dr. TED Üniversitesi Eğitim Fakültesi, figen.cok@tedu.edu.tr

⁴ Yrd. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi, neslihanguney@gmail.com

⁵ Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, hulya.ekin@gmail.com

GİRİŞ

En genel anlamıyla müdahaleler amaçlı değişim stratejileri olarak ifade edilebilir (Fraser, Richman, Galinsky & Day, 2009). Amaçlı eylemler olarak müdahaleler bireysel, ailesel, kurumsal (örneğin bir okul), yerel (örneğin bir mahalle), bölgesel, ulusal ya da diğer düzeylerde işlev görebilir. Müdahaleler tek bir eylemden ibaret olabileceği gibi, pek çok eylemin bir araya gelmesiyle de gerçekleşebilir. Bir bölgede çocukların kask takmadan bisiklete binmelerini engelleyen bir yasal düzenleme çocuk ve ergenlerin güvenliği konusunda tek eyleme dayalı bir müdahale örneğidir. Çocuk ve ergenlerin korunmasına yönelik kapsamlı bir müdahalenin ise bir dizi farklı eylemi içermesi ve daha genel bir amaca yönelik olması gerekmektedir. Müdahaleler genellikle sosyal, psikolojik, eğitsel ya da sağlık alanındaki sorunların azaltılmasına yöneliktir. Bu derlemede ergenlere yönelik müdahale programlarına ilişkin genel bir bakış sağlamak hedeflenmekte, gerçekleşen programların belirli ölçütlere göre değerlendirilmesine dönük bir amaç bulunmamaktadır. Bu doğrultuda bu derlemede programların konu alanları ve bazı program özellikleri alanyazından örneklendirilerek açıklanmaktadır.

Müdahale Programlarının Konu Alanları

Müdahalelerin pek çok akademik disiplinin ilgi alanına girdiği görülmektedir. Alanyazında günümüzde özellikle ergenlere yönelik pek çok müdahale çalışması görülmektedir. Kızların gelişimini destekleme çalışmaları, beslenme bozukluklarına yönelik çalışmalar (Niemeier, Hektner & Enger, 2012), anoreksiya nervozaya yönelik çalışmalar (Smith & Cook-Cottone, 2011), psikososyal gelişimi destekleyen programlar (Miklowitz et al., 2011), okul sorunlarının özellikle okuldan kaçma ve okula devam etmemenin azaltılmasına yönelik programlar (Montague, Enders, Cavendish & Castro, 2011), suçluluğun okulda önlenmesi çalışmaları (Green, Dunn, Johnson & Molnar, 2011), madde kullanımının önlenmesine yönelik çalışmalar, depresyonun önlenmesine yönelik çalışmalar (Iloabachie et al., 2011), ergenler arasında özellikle HIV/AIDS olmak üzere cinsel yolla bulaşan hastalıkların önlenmesine yönelik programlar (Gilliam, Ellen, Leonard, Kinsman, Jevitt & Straub, 2011), cinsel etkiliğin azaltılmasına yönelik programlar (Chin et al., 2012) bunlardan belli başlılarıdır. Son dönemlerde giderek daha fazla bir problem alanı oluşturan okullarda şiddet, zorbalık ve kurbanlığa yönelik müdahale çalışmaları da artmaktadır (Zins, Elias & Maher, 2007; Swearer, Espelage & Napolitano, 2009).

Akademik performansı ve okul içinde olumlu davranışları geliştirmeye yönelik müdahale programları da vardır. Çocuk ve ergenlere yönelik okul temelli akademik müdahaleler arasında ödev yapmaya yönelik (Axelrod, Zhe, Haugen & Klein, 2009), okuma performansını artırmaya yönelik (Gut, Farmer, Bishop-Goforth, Hives, Aaron & Jackson, 2004; Büyüktaşkapu, 2012), matematik becerisini artırmaya yönelik (US Department of Education, 2009), yazma yetkinliğini artırmaya yönelik, yazılı ifade becerisini geliştirmeye yönelik (US Department of Education, 2012) akademik müdahale çalışma örneklerine rastlanmaktadır. Ayrıca sınıf dışı ortamlardaki öğrenci davranışlarını geliştirmeye yönelik örneğin spor alanında ve beden eğitiminde sportmenliği artırmaya (Okely et al., 2011), okul servisindeki öğrenci davranışlarını geliştirmeye (Greene, Bailey & Barber, 1981), oyun alanındaki sorun davranışlarını azaltmaya yönelik (Parley et al., 2007) müdahale program örnekleri vardır. İlerleyici sınıf yönetimi kavramı altında (proactive classroom management) olumsuz öğrenci davranışlarını en aza indiren, akademik katılımın arttığı ve sınıf yönetimini hedefleyen müdahale programları da öngörülmektedir (Rathvon, 2008).

Bunlara ek olarak günümüzdeki küresel gelişmeler ışığında daha yeni sayılabilecek sorun alanlarında da ergenlere yönelik müdahale çalışmalarından söz edilmeye başlanmaktadır. Bunlar arasında ergenlerin kumar yönelimleri ve sorunlu kumar davranışları sayılabilir (Potenza, 2003). Bir diğer çalışma alanı özellikle erken ergenlikte kişilerarası bilişsel problem çözme becerilerinin geliştirilmesine dayalı bir müdahaleyle riskli davranışların azaltılmasına yöneliktir (Shure, 2003). Öte yandan, toplumsallaşmalarına bağlı olarak özel riskler ve aykırılıklar taşıyan ergen kızlara özgü yalnızca kızları hedefleyen ve kızların katıldığı pek çok müdahale programı vardır (Winston-LeCroy & Mann, 2008).

Müdahale programlarının genel olarak ergenlerde riski (ya da risk etkenlerini) azaltmaya ve koruyucu etkenleri artırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Müdahale çalışmalarının kanıt temelli (evidence based) olması çok önemlidir. Yalnızca kanıt temelli programların bilimsel, kanıtlanmış ve etkili olduğu (eğer programa bağlı bir değişime ulaşılmışsa) söylenebilir (Fraser, Richman, Galinsky & Day, 2009; Rathvon, 2008; Rosenfield & Berninger, 2009). Temel bilimlerden sonra sosyal bilimlerde ve özellikle eğitim çalışmalarında kanıt temelli yaklaşımın önem kazanması bilimde önemli bir gelişmedir ve uygulamalı çalışmaların bu beklentiye uyması sonucu ortaya çıkmıştır.

Ergenlerde problem davranışlara ilişkin önemli bir kuram olan "Problem Davranış Kuramı"nda Jessor (1992) da ergenlere yönelik programları değerlendirirken, hedefi dar olan programlara göre hedefi geniş

olan programların daha başarılı olacağını ileri sürmektedir. Problem alanlarının bazı ergenlerde bir arada görülmesine yönelik yaklaşımı doğrultusunda Jessor çoklu risk alanlarına yönelmeyi etkili müdahaleler için kaçınılmaz görmektedir. Yazar ayrıca yalnızca riskli davranışlara ve riskli yaşam biçimine odaklanmış programları bir tür “mağduru suçlama” eğilimi olarak nitelemekte ve risk geniş bir sosyal çevrede yaratıldığından değişimin de aynı şekilde geniş bir sosyal çevre değişim fırsatı ile olası olabileceğini ileri sürmektedir. Jessor’ın bu görüşleri ergenlere yönelik geliştirilecek müdahale programlarına müdahale çerçevesi ve sınırları sunması bakımından önemlidir.

Ergenlere yönelik müdahale programlarını tarihsel bir bakış açısı ile değerlendiren Levitt, Selman ve Richmond (1991) 1970 ve 80’lerde ergenleri yüksek riskten uzak tutmayı hedefleyen sayısız müdahale programını *birinci kuşak* müdahale çalışmaları olarak nitelemiştir. Yazarlara göre özellikle madde kullanımı, sigara ve alkol kullanımının azaltılmasına yönelik bu çalışmalar, riskin sonuçlarının ergenlere sunulmamasının bir eksiklik olduğu anlayışından kaynaklanmıştır. Ancak o yıllarda ergenlere yönelik pek çok program yürütüldüğü halde madde kullanımının azalmadığı dikkat çekicidir. Daha sonra Bandura’nın Sosyal Öğrenme ve Jessor’un Problem Davranış kuramlarına dayalı programlara ağırlık verildiğini ileri süren Levitt, Selman ve Richmond (1991) büyük ölçüde 90’lı yılları kapsayan bu *ikinci kuşakta*, riske karşı koymanın örneğin akran etkisine direnmenin kazandırılmaya çalışıldığına işaret etmektedir. Bu tür programlar yazarlarca ikinci kuşak müdahale çalışmaları olarak nitelenmiştir. Yazarlar bu yaklaşımların fazlasıyla yetişkin bakış açısına dayandığını ve o nedenle tüm ergenler için riskin önlenmesine hizmet etmediğini açıklamaktadır. Bu doğrultuda riske yatkın (risk vulnerable) ve riske direnen (risk resilient) örüntülerin müdahale çalışmalarında ele alınması bir gereklilik olarak ileri sürülmektedir. Ayrıca yazarlar bu çalışmalarda kişisel anlamın (personal meaning) kritik olduğunu da ileri sürmektedir. “Kişisel anlam”a odaklanmış müdahale çalışmalarının yani her ergenin yaşamında söz konusu riskin taşıdığı anlama odaklanmanın, böylece içsel yaşantıların gözetilmesinin öneminin altı çizilmekte ve bu yaklaşımın ergenlere yönelik müdahale çalışmalarında *üçüncü kuşağı* oluşturacağı kabul edilmektedir.

Üçüncü kuşak tanımına tam olarak uymasa da direnç kavramını ön plana çıkarması bakımından Schoon (2006)’un çalışması büyük önem taşımaktadır. 1958 yılında ve 1970’lerde dünyaya gelen iki kuşağın gelişimlerini inceleyerek önemli bir risk ve yılmazlık (risk and resilience) modeli oluşturan Schoon (2006), riskin olumsuzluk odaklı, yılmazlığın ise olumlu ve koruyucu özellikler odaklı olduğu gerçeğinden hareketle müdahale programlarında yılmazlık geliştirme beklentisinin önemini dile

getirmektedir. Yılmazlık bireyin iyi işlev görmesini aynı zamanda önemli ölçüde risklerle karşı karşıya olmasını ifade etmektedir (Edwards, Mumford, Shillingford & Serna-Roldan, 2007; Schoon, 2009). Bu konudaki en tipik örnek olumsuz ekonomik ve dolayısıyla psikososyal koşullara karşın bir çocuğun okulda başarılı olması, eğitimi desteklemeyen bir çevrede derslerinin iyi olmasıdır. Ayrıca gelişimsel çalışmalar riskin insan yaşamında ne zaman ve ne şekilde geleceğini ve sağlıklı gelişimi değiştirebileceğini bilemeyeceğimizi söylemektedir. Bu nedenle risk ve yılmazlığın hem insanların gelişimini anlamada hem de müdahale çalışmalarında birlikte ele alınması yararlı görünmektedir. Geleneksel yaklaşım eksik temellidir (deficit-based approaches) ve belirli müdahale yöntemlerine bağlı değildir. Oysa risk altındaki öğrencilere yönelik daha olumlu ve müdahale temelli yaklaşımlar gelişimsel özellikleri destekleyerek yılmazlık geliştirmeyi hedeflemektedir (Edwards etal., 2007).

Olumlu Gençlik Gelişimi Yaklaşımı

Bilindiği gibi, psikolojide olumsuz konuların ve sorunların baskınlığına bir tepki olarak ortaya atılan ve kısa sürede çok önemli bir gelişme gösteren pozitif psikoloji ekolü kapsamında gençlere yönelik genel bir yaklaşım da ortaya çıkmış ve özellikle son yıllarda araştırma birikimini yoğun şekilde etkilemiştir. Bu doğrultuda, Silbereisen ve Lerner (2009) gençlerin olumlu gelişimi (positive youth development) bakış açısı çerçevesinde müdahale çalışmalarını önemli görmekte, müdahale çalışmalarının gençlerde mevcut olumlu davranışları ortaya çıkarabilecek araçlar olarak nitelemektedir. Ergenlikte riskli davranışların önlenmesi konusundaki müdahale çalışmalarını Schulenberg (2006) problem-odaklı etiyolojik ve önleme araştırmaları (problem-focused etiological and prevention research) ve olumlu genç gelişimine yönelik özellik odaklı araştırmalar (asset-focused research on positive youth development) olarak ikiye ayırmayı önermektedir. Bu konudaki genel değerlendirme çalışmaları bu tür programların sorunlu davranışları azalttığını ve koruyucu etkenleri güçlendirdiğini göstermektedir (Greenberg, 2010)

Müdahale Programları ve Çevresel Düzenlemeler

Ergenlere yönelik müdahale programları denildiğinde genellikle doğrudan ergeni hedef alan ve davranış bazında değişim, gelişim ya da engellemeyi amaçlayan müdahaleler akla gelmektedir. Ancak ergenin kendisinden kaynaklanmayan problem alanları da söz konusudur ve çeşitli ortamların değiştirilmesi veya düzenlenmesi yoluyla giderilebileceği

düşünülmektedir. Çevresel düzenlemeler genel olarak okul yolunda (okula gidiş, dönüşte) kazaların önlenmesini içerdiği gibi okuldaki kazaların önlenmesine de yöneliktir. Oyun alanı kazalarının önemli bölümünün ciddi sonuçları vardır. Çevresel hasarlar da okulların sağlık koşullarının değerlendirilmesi açısından önemlidir. Okul kazaları arasında önemli bir riskli davranış, hatta aslında bir oyun alanı olan “Chubby Bunny”dan söz etmekte yarar vardır. Türk kültüründe bulunmayan, “Chubby Bunny”, küçük yaştaki ergenlerin birbirlerinin ağzına bir çeşit şekerleme tıkıştırıp, her koşulda “chubby bunny” demeleri gereğine dayanan bir oyundur. Bu oyun 12 yaşındaki bir öğrencinin ölümüne yol açmıştır (Kerr, 2009). Bu örnek okuldaki önleme müdahale çalışmalarının önemini gösteren bir ergenlik olayıdır. Bu tür oyun/kazaların da önlenilebileceği düşüncesi müdahale programları anlayışı için de önemlidir.

Bir başka müdahale çeşidi ise felaketlere yönelik olanlardır. Felaketler karşısında önleme ve hafifletme çalışmalarını derleyen Kerr (2009) özellikle müdahale çalışmalarını ergen gelişimi ve psikolojik özellikler açısından değerlendirmektedir. Felaket; yangın, ciddi hasar, yaralanma ölüm ya da mülke zarara neden olan bir olay ya da olaylar dizisidir. Felaketlerin önlenmesinde hafifletme [mitigation], hazırlanma, iyileşme süreçlerinde okullara da rol düşmektedir. Farkındalık ve değerlendirme ilk adımdır. Felaket riskleri konusundaki listede şu olaylar yer almaktadır: kimyasallardan kaynaklanan acil durumlar, nükleer güçten kaynaklanan acil durumlar, deprem, yangın, sel, ısı, tsunami, fırtına, şimşek, volkanik patlama, terörizm vb.

Müdahalelerde dikkat edilmesi gereken bir başka nokta hedef kitlenin konumu ve yaşadıklarıdır. Müdahale edilecek alan bakımından grubun deneyimleri ya da probleme ilişkin potansiyeli programın içeriğini doğrudan etkileyecektir. Müdahale programlarında hedeflenen bireyler arasında çalışmanın ele aldığı riskin değerlendirilmesi önemli ve yenidir. Örneğin istismarın önlenmesine yönelik bir müdahale programında hizmet sunulacak ailelerde istismar riskinin ne düzeyde olduğunun belirlenmesi “risk değerlendirme” olarak ele alınmaktadır (McCurdy, 1995). Cuijpers (2005), problem düzeyinde içki içenlerin çocuklarına yönelik önleme/müdahale programlarına ilişkin değerlendirmeleri incelemiştir. Bu çalışma alanyazında çok sayıdaki çalışmayı inceleyen bir gözden geçirme çalışmasıdır. Çalışmaların bir bölümü, içki sorunu olan anababaların tedavisinin çocuk üzerindeki etkisine, bazıları anababaların problemlili içici olmalarının engellenmesine, bazıları gebe annelerde alkol tüketmeyi dolayısıyla öldürücü alkol sendromunun (FAS) önlenmesine odaklıdır. Çalışmaların diğer bölümü ise okul temellidir ve programın olumlu etkilerine, baş etme stratejileri, benlik saygısı ve benlik kontrolü gibi değişkenlere odaklıdır.

Ayrıca içkili araba kullanan babalara yönelik programlar, babaları alkolik olan ergenlerin kendilerine yardım programları ve aileleri güçlendirmeye yönelik programlardır. Programların bazıları sınıf düzeyinde tüm gruba yönelikken bazıları tamamıyla belirlenen yüksek riskli çocuk ve ergenlere yöneliktir. Anababaları tedavi altında olanlara ve özel gruplara yönelik web siteleri aracılığıyla verilen destek de önemli müdahaleler olarak ifade edilmektedir.

Ortamların Çokluğu ve Programların Değerlendirilmesi

Bilindiği gibi bireyin gelişirken içinde bulunduğu ortamlar (bağlamlar) çeşitlidir, bireyler birkaç temel bağlamın içindedir ve bu bağlamlar daha geniş sosyal, kültürel, teknik, politik ve ekonomik bağlamda yer alır. Risk davranışları konusundaki literatür en önemli bağlamın aile olduğuna ilişkin bulgularla doludur. Bu bulgu yoğunluğu diğer ortamların önemli olmadığını söylememektedir ancak bunların önemini görmek için daha ileri analizlerle (multi level modelling) incelenmesi gerekmektedir.

Müdahalelerin hazırlanması ve uygulanması kadar önem taşıyan bir başka konu da programların değerlendirilmesidir. Uygulanan programların değerlendirilme şekilleri, kullanılan araştırma ve istatistik yöntemleri programın etkinliğinin ortaya konulmasını doğrudan etkilemektedir. Üniversite öğrencileri arasında alkol ve madde kullanımı yaygınlığından hareketle ilaç-alkol kullanımı/bağımlılığının önlenmesine yönelik çeşitli programlar yürütülmüştür ancak Larimer, Kilmer ve Lee (2005)'ye göre bunların çok azı tam anlamıyla kontrollü programlardır. Larimer, Kilmer ve Lee (2005) bir değerlendirme çalışmasında Werch, Pappas ve Castellon (1999)'un 336 madde kullanımı önleme programlarının değerlendirilmesini - program yöneticilerinden elde edilen rapora göre- açıklamaktadır. Bu çalışmalardan % 34'ü herhangi bir istatistiksel analizle program çıktılarını değerlendirmiştir. Çalışmaların ön-son test değerlendirmesi yapıp yapmadıkları çok belirgin değildir. Yine benzer şekilde kontrol grubu kullanılıp kullanılmadığı da belirgin değildir. Programların çoğu alkol ya da ilaç kullanımında değişiklik kaydetmemektedir; bir bölümü de artış ya da azalışa işaret etmektedir. Bu çalışmaların çok azı akademik alanyazında yayımlanmıştır ve yayımlananların betimsel, ön-test son-test ölçümleri, kontrol grup kullanmayan; araştırma grubu yeterli olmayan ve izleme çalışmaları kullanımın sürekliliğini göstermeyecek kadar kısa süreli çalışmalardır. Bu değerlendirme çalışması başka bir grup çalışmanın alkol ve madde kullanımı programlarının programın varlığı konusunda farkındalığı arttırdığını ancak esrar ve kokain kullanımı konusunda düşüş yerine artışa işaret ettiğini göstermektedir. Bu değerlendirme çalışması çok az programın

alkol ve ilaç kullanımında gerçekten düşüğe katkıda bulunduğunu kaydetmektedir. İki kontrollü çalışmada üniversite düzeyinde olumlu sonuçlar kaydedilmektedir. Bunlardan biri Miller, Tosca, Miller ve Sanchez (2001)'in çalışmasıdır. Aynı anda çok boyutlu hedefleri olan bu önleme çalışmasında bireysel, küçük grup, yönetsel, toplumsal ve siyasal hedefler oluşturulmuş ve öz-düzenleme güdüleme modeli ve davranış değişimi temelinde, ilaç ya da alkol almış sürücülerin araç kullanımı ile ilgili görüntüler hazırlanmış, ilaç ve alkol kullanımını önlemesine yönelik dersler açılmış ve öğrencilerin bu derslere katılımı desteklenmiş, “ilaç ve alkol farkındalığı haftası” adı altında kampüste etkinlikler düzenlenmiş, içki kullanıcılarına chek-up hizmetleri sunulmuştur. Okul temelli olarak yürütülen ve ilaç kullanımı önleme programlarının incelendiği bir meta analiz çalışmasında programların etkileşimsel olup olmama ve dayandığı öğeler (bilgi artışı, red etme becerisinin geliştirilmesi v.s.) açısından çok çeşitli olduğu kaydedilmiştir (Tobler et al., 2000).

Kanıt Temelli Programlar

Son yıllarda çeşitli bilim dallarında kanıt temelli uygulama hareketi önem kazanmıştır. Kanıt temelli uygulamalar temel risklerden yola çıkarak değerlendirme amaçlıdır (Spiel, 2009). Bir programın kanıt temelli olması konusunda katı kurallar olmamakla birlikte programa alınan bireylerin genel olarak tesadüfi olması programın gücü konusunda en güçlü kanıt olarak görülmektedir. Öte yandan bazı araştırmalarda program değerlendirmelerinin tekrarlanabilir (replicated) olması önemli görülmektedir.

Terzian, Anderson-Moore, Williams-Taylor ve Nyuyen,(2009) araştırmacılara açık olan “müdahale programları veri tabanını” incelemişlerdir. Okul dışı müdahale programlarını değerlendiren Terzian ve arkadaşları (2009), bazı programların deneysel değerlendirmeye dayanan yapıda olduğunu pek çok programın ise tek bir deneysel değerlendirmeye dayandığını ileri sürmektedir. Çok sayıda program yarı deneysel yapıdadır. En büyük çoğunluğunu ise kanıt bilgisi veren (evidence-informed) programlar oluşturmaktadır.

Bu kategorilerin tümünde çeşitli kanıt düzeyleri bulunmaktadır. Örneğin deneysel olarak değerlendirilen programlar arasında bazı programların bağımsız araştırmalar tarafından değerlendirildiği görülmektedir ki bunlar yüksek değerli çalışmalar olarak nitelenmektedir. Öte yandan diğer programlar programı geliştiren araştırmacı/lar tarafından değerlendirilmektedir ve bunlar düşük değerli olarak nitelenmektedir. Yüksek değerlendirmeli çalışmalar deneysel desene dayalı, deney ve kontrol gruplarının tesadüfi atama ile olduğu çalışmalardır. Orta değerdeki

çalışmalar bireylerin deney ve kontrol gruplarına tesadüfi atanmadığı ancak ön test son testli deneysel karşılaştırma çalışmalarıdır. Düşük değerli çalışmalar ise müdahaleye katılan bireylerin ön ve son test değişimlerinin incelendiği ve bir karşılaştırma grubuyla birlikte ele alınmadığı çalışmalardır. Toplumsal bağlamda yürütülen özellikle çocuk ve gençlere yönelik pek çok müdahale programı da bulunmaktadır. Bu tür programlar geniş bir topluluk üzerinde değişiklik yaratmayı hedefleyen büyük çaplı müdahale programlarıdır (Anderson-Moore, 2009).

Ergenlere yönelik müdahale programlarının izlenmesi de araştırmacılar arasında önemli bir ilgi konusudur. Özellikle yapılan pek çok önleyici çalışmanın gerçekten hedeflenen davranışların ortaya çıkmasını engelleyip engellemediğinin bilinmesi çalışmaların etkililiğinin ve kalıcılığının değerlendirilmesi bakımından kritiktir.

Ergenlere Yönelik Örnek Müdahale Çalışmaları

Ergenlere yönelik pek çok müdahale çalışmasından bazılarını açıklamakta yarar vardır. Bu çalışmalardan biri ABD'nin Teksas Eyaletinde okullarda sigara kullanımının azaltılması konusundaki büyük projenin izleme çalışmasıdır (Gingiss, Boerm & Roberts-Gray, 2006). Bu çalışma Teksas'da ele alınan bölgede ortaokul ve lise düzeyinde sigara kullanımına karşı ders içerikleri yaratarak okullarda önemli bir sigara karşıtı hareket oluşturmuştur. Ayrıca çalışma sigaranın önlenmesi etkinlikleri, sigara kullanımı konusundaki yasaların ve politikaların anababalara ve okul personeline kazandırılmasına yönelik eğitim çalışmaları, ergenler arasında "sigara karşıtı gençler" gibi ergen gruplarının oluşturulması gibi öğeler taşımaktadır. Bu koşulları sağlayacak okullarla anlaşma yapılmış ve Doğu Teksas'dan 134 okul bu müdahale çalışmasına katılmıştır. Okulların bir bölümü de kontrol etmek amacıyla karşılaştırma okulları olarak çalışmada yer almıştır. Çalışmayı değerlendirmek amacıyla bir tarama hazırlanarak okullarda yapılanlar izlenmiştir. Müdahale grubunda yer alan okullar sigara kullanımı ile mücadelede anlamlı olarak daha yüksek bulunmuşlardır. Bazı okulların sigara ile mücadele çalışmaları düşük düzeyde bulunmuş ve müdahale çalışmasında daha fazla gelişmesi gereken noktalar saptanmıştır.

Diğer bir çalışmada Olweus (2009) Zorbalığı Önleme Programı (OBPP) okullarda zorba/mağdur sorunlarını azaltmayı ve önlemeyi sağlayan araştırma temelli, çok düzeyli, çok boyutlu ve iyi bilinen bir program kullanılmıştır. Bu programın yürütücüleri ve sorumluları büyük ölçüde okul personeldir ve program temel olarak akran ilişkilerini iyileştirmeye ve okulu öğrencilerin daha iyi öğrenebilecekleri ve gelişebilecekleri güvenli ve olumlu hale getirmeyi hedeflemektedir. Hükümet girişimiyle 2001 yılından

itibaren Norveç'teki okullarda kapsamlı biçimde uygulanmaktadır. Program başlamadan önce ve sonraki her yıl okullardan sistematik biçimde veri toplanmıştır. 40.000 öğrenciden ve daha önceki diğer değerlendirmelerden elde edilen veriler, okullarda % 30-50 oranında zorbalık/mağduriyet sorunlarının azaldığına işaret etmektedir. İzleme çalışmaları programın olumlu etkilerinin 5 yıl sonra bile devam ettiğini göstermektedir. Program hem önleyici hem de akut sorun azaltıcı (acutely problem reducing) ve çeşitli düzeylerde (okul, sınıf ve birey) etkili bulunmuştur. Program Norveç dışındaki çeşitli ülkelerde geniş ölçüde uygulanmaktadır. Programın değerlendirmesinde çeşitli ölçümlerin yanı sıra akran değerlendirmeleri de kullanılmaktadır (Olweus, 2009).

Müdahale programlarının bir bölümünün de sağlıkla ilgili konularda olduğu daha önce belirtilmişti. Sağlıkla ilgili müdahale programlarından birisinde de McCaffree ve Matlack (2001), 12. sınıfta kapsamlı bir cinsellik eğitimi dersi alan bireylerde, bu dersin algılanan uzun süreli etkisini araştırmışlardır. Sözü edilen kapsamlı cinsel eğitim dersi iki dönemde 85–100 saat dersi içermektedir. Sınıflar 25 öğrenci ile sınırlıdır. Öğrencilerin rol oynama, küçük grup tartışmaları, sorular, günlük yazma ve büyük grup etkinliklerini içeren interaktif yöntemleri daha rahat gerçekleştirmeleri sağlanmıştır. Öğrencilerden hem dersi bitirdikten hemen sonra hem de şimdiki yaşamlarında, bilgi, tutum ve davranışları açısından dersi “tamamen olumlu-tamamen olumsuz” arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Ayrıca öğrencilere kısa cevaplı sorular da sorulmuştur. Bulgular katılımcıların lisedeki cinsel eğitim dersinin yaşamlarında uzun süreli etkisinin olduğuna inandıklarını göstermektedir. Katılımcılar, öğrencilerin düşüncelerine değer verilen sınıf ortamındaki tartışmaların, öğretmenlerin bütün öğrencilere saygı duyarak, yargılayıcı olmayan bir tutum sergilemesinin, derslerde konuk konuşmacılar, günlük yazma, grup tartışmaları, videolar ve rol oynama tekniklerinin kullanılmasının, onların öğrenme düzeylerini yükselttiğini belirtmişlerdir.

D'Amico ve Fromme (2002) ergenlerde risk alma davranışını azaltmada yeni bir risk becerileri eğitim programının etkililiğini incelemişlerdir. Bu program farklı programlardan yararlanılarak geliştirilmiştir. Amaçları; çoklu risk davranışlarını ve ergenlerin kişisel inançlarını ve bu davranışların sonucunda yaşananları hedef almak ve bir grup ortamında kişiselleştirilmiş kısa süreli (50 dakika) bir önleme programının uygulanabilirliğini test etmektir. Bu programda temel olarak madde kullanımı, alkollü araç kullanımı, hedef alınmıştır. Ergenlik döneminde bu tür davranışlar artma eğiliminde olduğundan program 50 dakikalık bir interaktif grup oturumundan meydana gelmektedir. Madde kullanımı ve alkollü araç kullanımı ergenlik döneminde artma eğiliminde olduğundan programda bu

iki öge hedef alınmıştır. Program 50 dakikalık bir interaktif grup oturumundan meydana gelmektedir Böylece maliyeti azaltmak ve dikkati sürekli tutmak için gerekli materyaller kısa bir sürede sunulmaktadır. Oturumun odak noktası; ergenlerin risk alma davranışlarını değiştirmelerine yardım etmek ve onları cesaretlendirmede uzlaşma ve kabul etme üzerinedir. Grup liderinin stili, güdüleyici tekniklerin kullanımı üzerinedir ki bu teknikler direnci azaltmakta ve değişime teşvik etmektedir. Program içerisinde ergenlere kendilerinin ve akranlarının risk alma davranışları ve akranlarının risk alma davranışlarına yönelik kendilerinin algıları ile ilgili olarak; güvenli, kişiselleştirilmiş, yazılı ve grafik olarak geribildirim verilmektedir. Bu program ergenlerin akranları arasında bir grup ortamı içerisinde kişiselleştirilmiş geribildirimlerini tartışma fırsatı bulmalarından ötürü diğer programlardan farklıdır. Araştırma sonucunda bu programın son testte riskli davranışları azaltmada etkili olduğu bulunmuş, ancak bu etkinin 6 aylık izlemede sürmediği ortaya çıkmıştır. Görüldüğü gibi, bu önleme programları çok kapsamlı, ayrıntılı ve emek gerektiren çalışmalardır ve hepsinde değerlendirme boyutu önem taşımaktadır.

Türkiye’de Yürütülmüş Müdahale Programları

Türkiye’de özellikle akademisyenler arasında özellikle son yıllarda ergenlere yönelik önleme çalışmaları konusundaki duyarlılık buna bağlı olarak uygulamalar ve konuya ilişkin yayın ve araştırmalar artmıştır. Ancak genel olarak bu çalışmaların sınırlı konular ve gruplar üzerinde yapıldığı görülmektedir. Korkut (2004) okul temelli önleyici çalışmalar konusunda genel bir derleme çalışması yapmış, Eskin (2003) ile Alptekin ve Duyan (2009) özel olarak intiharın önlenmesine yönelik kitaplar yayınlamışlardır. Bunların yanı sıra pek çok tez ve makale çalışmasında özellikle ergenlere yönelik müdahaleler konu edilmiştir. Bu derlemede Türkiye’de yürütülen ergenlere yönelik tüm müdahale çalışmalarına yer verilmesi amaçlanmamakta yalnızca bazı müdahale programları örneklendirilerek sunulmaktadır.

Üreme sağlığı konusunda gençlerin bilgi düzeyini artırmaya yönelik müdahale çalışmalarından biri, daha çok ihmal edilmiş bir kesim olan kırsal kesim gençliği üzerinde yürütülmüştür. Özcebe (2000) tarafından yürütülen bu araştırmada 15-24 yaş arası gençlerle iletişim kurmaya gönüllü akranlarca akran eğitimi yolu ile bir müdahale çalışması yapılmıştır. Akran eğitimi yolu ile üreme sağlığına ilişkin bilgilerin genel olarak artışına işaret eden bu araştırma gerek hedef grubu gerekse müdahale yaklaşımı olarak akran eğitimine dayanması açısından oldukça orjinaldir. Araştırma sonucunda müdahalenin özellikle 15-19 yaş grubundaki bekar ve köyde yaşayan hem

erkek hem de kadınların üreme sağlığı bilgisini arttırması bakımından etkili olduğu ortaya konulmuştur.

Ergenlerde sosyal kaygının azaltılmasına yönelik bir müdahale çalışmasında 13 oturumlu bir bilişsel davranışçı program sonucunda deney grubundaki ergenlerde sosyal kaygının önemli ölçüde azaldığı bulunmuştur (Aydın, 2006). Benzer nitelikteki bir diğer çalışmada da (Tekinsav-Sütçü, 2006) yine bilişsel davranışçı bir müdahale programı ile ergenlerde öfke ve saldırganlığın azaldığı ortaya konulmuştur. Özel ergen gruplarından uçucu madde kullanan bir grup ergen üzerinde gerçekleşen bir müdahale çalışmasında kontrol gruplu bir düzenleme ile bilinçlenmenin artırılmasına çalışılmıştır. Değerlendirme çalışması müdahale programının olumlu etkilerini göstermiştir.

Son yıllarda Türkiye’de yürütülen en kapsamlı müdahale çalışmalarından birisi de Milli Eğitim Bakanlığı desteğiyle okullarda yürütülen 8 oturumdan oluşan 7-19 yaş aile eğitimi çalışmasıdır. Bu çalışma doğrudan ergenleri hedef almamaktadır ancak ergenlere aileler aracılığıyla müdahale düşüncesi taşımaktadır. Bu müdahale programının etkiliğiyle ilgili yapılan bir çalışmada programın katılımcı annelerin iyi oluş düzeyleri ve çocuklarının algıladığı anababa tutumu yönünden bir farklılığa yol açmadığı tespit edilmiştir (Türkmen ve Baş, 2012).

Bir başka müdahale çalışmasında Ceyhan (2005) okuldaki sorunların çözümüne yönelik ikili psikolojik danışma konusunda bir derleme çalışması yapmıştır. Robert Selman’ın çocuklarda sosyal bilişsel gelişim yaklaşımına dayanarak geliştirildiği bu sürecin oldukça verimli olduğu ileri sürülmektedir. Alikashiöglü ve Ercan (2002) da bir risk kaynağı olan madde kullanımını karşısında önleyici çalışmalar olarak hekimlere düşen sorumlulukları tartışmaktadır. Bir diğer çalışma özellikle yeme bozukluğu olan çocuk ve ergenlere yönelik yürütülebilecek müdahale programlarını irdelemektedir (Siyez, 2006). İlköğretim öğrencileri üzerinde beslenme alışkanlıklarını olumlu yönde geliştirmeyi hedefleyen bir müdahale çalışması düzenlenmiştir (Küzdere, 2008). Yaygın bir sorun olan çocuk istismarına yönelik müdahaleler de Çeçen (2007) tarafından değerlendirilmiştir. Türkiye’de uygulanan müdahale çalışmalarının önemli bir bölümünü de mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı alanında yürütülmektedir. Hamamcı (2011) bu çalışmalarda göz önünde bulundurulması gereken önemli noktaları ortaya koymaktadır. Özellikle hedef grubun belirlenmesi, eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi, program amaçlarının belirlenmesi, sunum yöntemi, içeriğin yapılandırılması, uygulama ve değerlendirme basamaklarında dikkat edilmesi gereken noktaları ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de çok farklı konularda ergenlere yönelik müdahale programları planlanarak uygulanmaktadır. Ancak bu çalışmaların metaanaliz ya da içerik analizi gibi bir tekniklerle incelenmesi programların etkiliği ve değerlendirilebilmesi bakımından ayrıntılı veri ortaya koyacaktır. Ayrıca bu tür çalışmaların kapsamlı biçimde yapılmasının uygulamada programlara ihtiyaç duyan öğretmenlere ve araştırmacılara rehber olacağı düşünülmektedir. Sonraki başka bir çalışmada Türkiye’de gerçekleşen ergenlere dönük müdahale çalışmalarının genel olarak değerlendirilmesi ve yaygınlığın ortaya konması düşünülmektedir.

SONUÇ

Ergenlere ve risk konusunun günümüzde çok önemli olduğu, tehdit edici olduğu, bunların ergenler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik Türkiye ve Türkiye dışındaki alan yazınında paylaşılmış pek çok program olduğu görülmektedir. Bu programların bir bölümü olumsuz davranışı azaltmaya ya da ortaya çıkmasını engellemeye, bir bölümü de olumlu gelişimi artırmaya yöneliktir. Son yıllarda giderek önemi artan kanıt temelli programlar, programın somut etkisini göstermeye odaklanmaktadır. Türkiye’de çeşitli çalışmalara konu olan ergenlere yönelik müdahalelere ilişkin bir bilgi birikimi mevcuttur. Bu yöndeki çalışmaların artması ve geniş ergen gruplarına ulaşması ümit edilmektedir.

Ergenlere yönelik müdahale programlarının yapısıyla ilgili vurgulanması gereken nokta son yıllarda oldukça dikkat çeken risk kavramıdır. Alanyazın taramasında, ergenlere yönelik müdahalelerin büyük bölümünün risk kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Programlar oluşturulurken Levitt, Selman ve Richmond (1991) tarafından vurgulanan ergenin riske yatkınlığı ve riske direnme gücünün büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Çalışmalarda ergenlerin sorun grubu olarak görülmesinden risk grubu olarak görülerek riske yatkınlıklarının belirlenmesinin ve direnme güçlerinin arttırılmaya çalışılmasının programların etkiliğini sağlayacağı öngörülmektedir. Diğer yandan araştırmacıların bakış açısıyla ergenin bakış açısı arasındaki farkın da tespit edilmesi çalışmaları daha güçlü kılacaktır. Çünkü ergenin riskli davranış tanımıyla örtüşmeyen bir müdahale programı ergen için anlam ifade etmeyecektir. Ergenin bakış açısıyla örtüşen programların daha etkili olması beklenmektedir.

Başka bir bakış açısına göre oluşturulacak programların olumlu yönü geliştirici olması, problem davranışa odaklanmaması gerekmektedir. Gelişimin olumlu davranış yönünü baz alan olumlu gençlik gelişimi yaklaşımına göre ergenlere yönelik çalışmalar gelişim temelli olmalı ve

olumlu özelliklerin artırılmasına yönelik olmalıdır. Bu şekilde geliştirilen programların olumsuz davranışları ortaya çıkmadan engelleyeceği ya da olumlu davranışın geliştirilmesiyle olumsuz davranışı söndüreceği düşünülmektedir.

Vurgulanması gereken bir başka konu ise programların değerlendirilmesidir. Çoğunluğu deneysel olarak gerçekleştirilen araştırmaların farklı desenlerle gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak bu desenlerin bir bölümünde izleme yer almamaktadır. D'Amico ve Fromme (2002)'nin çalışmasında da görüldüğü gibi sönümlenme sonuçlarına dayanarak bir etkiden söz edilebilse bile uzun vadede bu etkinin kalıcılığı olmayabilir. Bu bakımdan izleme çalışmasının olmadığı desenlerin tercih edilmesi programların etkililiğinin sınılanması bakımından sakıncalar doğurabilmektedir.

KAYNAKLAR

- Alikaşifoğlu, M. ve Ercan, O. (2002). Ergenlerde madde kullanımı, *Türk Pediatri Dergisi*, 37, 66-73.
- Alptekin, K. ve Duyan, V. (2009). *İntihar ve intiharı önleme*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Anderson-Moore, K. (2009). *Programs for children and youth in a community context, childrens research to results*, publication 2009, 35, downloaded 20, July, 2009, at URL: www.childtrends.org
- Aydın, A. (2006). "Ergenlerde sosyal anksiyete belirtilerini azaltmaya yönelik bilişsel davranışçı bir müdahale programının etkililiğinin değerlendirilmesi." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Axelrod, M.I., Zhe, E.J., Haugen, K.A., & Klein, J.A. (2009). Self-management of on-task homework behavior: A promising strategy for adolescents with attention and behavior problems. *School Psychology Review*, 38 (3), 325-333.
- Büyüктаşkapu, S. (2012). Okulöncesi eğitimi sürecinde çocuklara uygulanan aile destekli okumaya hazırlık programının ilkokuldaki okuma başarısına etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (1), 301-316.
- Ceyhan, E. (2005). Okul Psikolojik Danışmanları İçin Bir Müdahale Yöntemi: İkili Psikolojik Danışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(24), 45-55.
- Chin, H.B., Sipe, T.A., Elder, R., Mercer, S.L., Chattopadhyay, S.K., Jacob, V., Wethington, H.R., Kirby, D., Elliston, D.B., Griffith, M., Chuke, S.O., Briss, S.C., Erickson, I., Gabraith, J.S., Herbst, J.H., Johnson, R.L., Kraft, J.M., Noar, S.M., Romero, L.M. & Santelli, J. (2012). The effective of group-based comprehensive risk-reduction and abstinence education interventions to prevent or reduce the risk of adolescent pregnancy, human immunodeficiency virus, and sexually transmitted infections. *American Journal of Preventive Medicine*, 42 (3), 272-294.
- Cuijpers, P. (2005). Prevention programmes for children of problem drinkers: A review. *Drugs: Education, prevention and police*, 12 (6), 465-475.
- Çeçen, A. R. (2007). Çocuk cinsel istismarı: Sıklığı, etkileri ve okul temelli önleme yolları, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 1-17.
- D'Amico, E.S. & Fromme, K. (2002). Brief prevention for adolescent risk taking behaviour. *Addiction*, 97, 563-574.
- Edwards, W.O., Mumford, V. E., Shillinford, M.A. & Serna-Roldan, R. (2007). Developmental Assets: A prevention framework for students at risk. *Children and Schools*, 29 (3), 145-153.
- Eskin, M. (2003). *İntihar: açıklama, değerlendirme, tedavi, önleme*. Ankara: Çizgi Tıp Yayınevi.
- Fraser, M.W., Richman, J.M., Galinsky, M. J. & Day, S. H. (2009). *Intervention Research: Developing Social Programs*. New York: Oxford.
- Gingiss, P., Boerm, M. & Roberts-Gray, C. (2006). Follow up comparisons of intervention and comparison schools in a state tobacco prevention and control initiative. *Journal of School Health*, 76 (3), 98-103.

- Gilliam, P.P., Ellen, J.M., Leonard, L., Kinsman, S., Jevitt, C.M. & Straub, D.M. (2011). Transitions of adolescents with HIV to adult care: Characteristics and current practices of the adolescent trial network for HIV/AIDS. *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care*, 22 (4), 283-294.
- Greene, J.G., Dunn, E.C., Johnson, R.M. & Molnar, B.E. (2011). A multilevel investigation of the association between school context and adolescent nonphysical bullying. *Journal of School Violence*, 10 (2), 133-149.
- Greene, B.F., Bailey, J.S. & Barber, F. (1981). An analysis and reduction of disruptive behavior on school buses. *Journal of Applied Behaviour Analysis*, 14 (2), 177-192.
- Greengberg, M.T., (2010). School based prevention: current status and future challenges. *Effective Education*, 2 (1), 27-52.
- Gut, D.M., Farmer, T.W., Bishop-Goforth, J., Hives, J., Aaron, A. & Jackson, F. (2004). The school angagement Project: Academic engagement enhancement. *Preventing School Failure*, 48 (2), 4-9.
- Hamamcı, Z. (2011). Kariyer eğitim programları. B. Yeşilyaprak (Ed.) Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı (ss.362-404). Ankara: Pegem Akademi.
- Iloabachie, C., Wells, C., Goodwin, B., Baldwin, M., Vanderplough-Booth, K., Gladstone, T., Murray, M., Fogel, J. & Voorhees, B.W.V. (2011). Adolescent and parent experiences with a primary care/internet-based depression prevention intervention. *General Hospital Psychiatry*, 33, 543-555.
- James, S., Reddy, P., Ruiter, R.A., McCauley, A. & Van den Borne, B. (2006). The impact of an HIV/AIDS life skills program on secondary school students in Kwazulu-Natal, South Africa. *AIDS Education and Prevention*, 18 (4), 281-294.
- Jessor, R., (1992). Risk behaviour in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Developmental Review*, 12, 374-390.
- Kerr, M. M. (2009). *School Crisis Prevention and Intervention*. Upper Saddle River, NJ: Merrill.
- Korkut, F. (2004). *Okul temelli önleyici rehberlik ve psikolojik danışma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Küzdere, Y. (2008). "Çubuk ilçesindeki iki ilköğretim okulunda okuyan üçüncü sınıf öğrencileri arasında yeterli ve dengeli beslenme konusunda bir müdahale çalışması." Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Larimer, M. E., Kilmer, J. R. & Lee, C. M. (2005). College student drug prevention: A review of individually-oriented prevention strategies. *Journal of Drug Issues*, 431-455.
- Levitt, M.Z., Selman, R.L. & Richmond, J. B. (1991). The psychosocial foundations of early adolescents' high risk behaviour: Implications for research and practise, *Journal of Research on Adolescence*, 1 (4), 349-378.
- McCaffree, K. A. & Matlack, A. L. (2001). Does sexuality education last? Self-reported benefits of a high school comprehensive sexuality education course. *Journal of Sex Education and Therapy*, 26 (4), 347-357.

- McCurdy, K. (1995). Risk assesment in child abuse prevention programs. *Social Work Research, 19*(2), 77–87.
- Miklowitz, D.J., Chang, K.D., Taylor, D. O., George, E.L., Singh, M.K., Schneck, C.D., Dickinson, L.M., Howe, M.E. & Garber, J. (2011). Early pschosocial intervention for youth at risk for bipolar I and II disorder: a one year treatment development trial. *Bipolar Disorders, 13*, 67-75.
- Miller, W.R., Toscova, R.T. ve Miller, J.H. & Sanchez, V. (2001). A theory-based motivational approach for reducing alcohol/drink problems in college. *Health education and behaviours, 27*, 744–759.
- Montague, M., Enders, G., Cavendish, W. & Castro, M. (2011). Academic and behavioral trajectories for at risk adolescents in urban schools. *Behavioral Disorders, 36* (2), 141-156.
- Nierner, B.S., Hektner, J.M. & Enger, K.B. (2012). Parent participation in weight-related health interventions for children and adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Preventive Medicine, 55*, 3-13.
- Okelly, A.D., Cotton, W.G., Lubans, D.R., Morgan, P.J., Puglisi, L., Miller, J., Wright, J., Batterham, M.J., Peralta, L.R. & Perry, J. (2011). A school-based intervention to promote physical activity among adolescent girls: Rational, design, and baseline data from the girls in sport group randomised controled trial. *BMC Public Health, 11*, 658-669.
- Olwens, D. (2009). “Large-scale dissemination of the Olwens Bullying Prevention program and some methodological issues in the study of bully/victim problems.” *Invited talk at, XIV. European Conference on Developmental Psychology, Vilnius 18–22 August, 2009.*
- Özcebe, H. (2000). “Kırsal alanda adolesan ve gençlerin üreme sağlığı konusunda bilgi düzeyinin saptanması ve bilgi düzeyinin artırılması için bir müdahale: adolesan ve genç sağlık gönüllüsü.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Parley, T.A., Meriwether, R.A., Baker, E.T., Watkins, L.T., Johnson, C.C. & Webber, L.S. (2007). Safe play spaces to promote physical activity in inner-city children: results from a pilot study of an environmental intervention. *American Journal of Public Health, 97* (9), 1625-1631.
- Potenza, M. N. (2003). *A perspective on adolescent gambling (In) Reducing adolescent risk: Towardan integrated approach.* D. Romer (Eds), Thousands Oak: Sage Publ.
- Rathvon, N. (2008). *Effective school interventions: Evidence-based strategies for improving student outcomes* (2 Ed.) New York: Guilford Press.
- Rosenfield, S. & Berninger, V. (2009). *Implementing evidence based academic interventions in school settings.* Auckland: Oxford University Press.
- Schoon, I. (2006). *Risk and Resilience: Adaptations in Changing Time.* United States: Cambridge University Press.
- Schoon, I., (2009). *Life chances and opportunities in times of social changes, (In) Approaches to positive youth developmen.,* R. Silbereisen and R. Lerner (Eds). Los Angeles: Sage Publ.

- Schulenberg, J. (2006). Understanding the multiple context of adolescent risky behavior and positive development: Advances and future directions, *Applied Developmental Science, 10* (2), 107–113.
- Shure, M. B. (2003). *A problem solving approach to preventing early high risk behaviours in children and preteens. (In) Reducing adolescent risk: Toward an integrated approach.* Thousand Oaks: Sage Publ.
- Silbereisen, R. & Lerner, R. M. (2009). *Approaches to positive youth development.* Los Angeles: Sage Publ.
- Siyez, D. M. (2006). Yeme bozukluğu olan çocuklar ve ergenler etiyojisi ile ilgili çalışmalar, müdahale, değerlendirme ve tedavi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*, 21-27.
- Smith, A., & Cook-Cottone, C. (2011). A review of family therapy as an effective intervention for anorexia nervosa in adolescents. *Journal of Clinical Psychology Medicine Settings, 18*, 323-334.
- Spiel, C. (2009). "Interventions in context: Methodological and practical challenges." *Paper presented at XIV. ECDP, Vilnius, August 18-22 2009.*
- Swearer, S.M., Espelage, D.L. & Napolitano, S.A. (2009). *Bullying, Prevention & Intervention.* United States : Guilford Press.
- Tekinsav- Sütçü, S. (2006). "Ergenlerde öfke ve saldırganlığı azaltmaya yönelik bilişsel davranışçı bir müdahale programının etkililiğinin değerlendirilmesi." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Terzian, M., Anderson, Moore, K., Williams-Taylor, L. & Nyuyen, H. (2009-36). Online resources for identifying evidence-based, out of school time programs. A users' guide. *Child-trends Research to brief results*, (Online): Retrieved on July 27, 2009, at URL: <http://www.childtrends.org/LINKS>.
- Tobler, N.S., Roona, M.R., Ochshoru, P., Marshall, D.G. & Streke, A.V. (2000). School based adolescent drug prevention programs. *Journal of Primary Prevention, 20*, 275-236.
- Türkmen, M., ve Baş, S. (1-3 Ekim 2012). *7–19 yaş aile eğitimi programının etkililiğinin incelenmesi.* Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim Bilimleri Araştırmaları Sempozyumunda sunulmuş bildiri, Sinop.
- US Department of Education. (2009). "Summer training and education program (Dropout Prevention)." WWC Intervention Report. IES Institute of Education Sciences.
- US Department of Education. (2012). "High school puente program (Adolescent Literacy)." WWC Intervention Report. IES Institute of Education Sciences.
- Werch, C.E., Pappas, D.M., & Castellon-Vogel, E.A. (1996). Drug use prevention efforts at colleges and universities in the United States. *Substance Use and Misuse, 31*, 65-80.
- Winston-LeCroy, C. & Mann, J. E. (2008). *Handbook of prevention and intervention programs for adolescent girls.* New Jersey: John Wiley & Sons.
- Zins, J., Elias, M.J. & Mahler, C.A.(2007). *Bullying, victimization and peer harrassment: Handbbok of prevention and intervention.* New York: Haworth Press.